

This is a pre-print of the article ‘Caers B.J.M. (2019), Ondertussen in het hertogdom Brabant: een hertog wordt koning... van de bieren, *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 33(3): 174-177.’  
<https://verloren.nl/tijdschriften/madoc>

## Ondertussen in het hertogdom Brabant: een hertog wordt koning... van de bieren

Bij het bredere publiek is Jan I († 1294) misschien wel de bekendste hertog van Brabant. Dat heeft hij niet alleen te danken aan zijn glorieuze overwinning bij Woeringen in 1288 of aan het naar aanleiding daarvan geschreven lofdicht van Jan van Heelu. Evenmin ontleent hij zijn roem aan zijn bescheiden literaire kwaliteiten: zijn minneliederen leverden hem wel een plaatsje op in het spectaculaire geïllustreerde handschrift-Manesse, maar behoren niet tot het beste van de Middelnederlandse literatuur. Nee, de meeste mensen kennen Jan, misschien zelfs zonder het te beseffen, uit de kroeg. Wie een biertje lust kent vast wel het Belgisch pilsbier ‘Primus’, of heeft al eens geproefd van een van de bieren van de Nederlandse brouwerij Hertog Jan. Primus heeft als logo zelfs de hertog te paard, compleet met het dubbele Brabants-Limburgse wapenschild dat de Brabantse dynastie na Woeringen voerde (afb. 1). Dat beide brouwerijen zich ook in Brabant (Haacht) en Limburg (Arcen) bevinden, lijkt een leuke knipoog naar het na 1288 fors uitgebreide grondgebied, maar dat is dan weer eerder toeval.

Maar waarom zijn deze bieren naar de illustere Brabantse hertog genoemd? Dat heeft te maken met de hardnekkige mythe dat ‘onze’ hertog Jan I, als *Jan primus*, model zou hebben gestaan voor de mythische Duitse koning Gambrinus, die het bierbrouwen in het Duitse rijk zou hebben geïntroduceerd. Zijn belangrijke geschenk aan de Duitse natie heeft deze Gambrinus een stevige reputatie opgeleverd in voornamelijk de Duitse folklore, en maakt dat hij zijn naam leent aan ontelbare kroegen, restaurants, brouwerijen en bieren. Sinds de negentiende eeuw wordt hij stereotiep afgebeeld als een gekroonde middeleeuwse figuur met een schuimend glas bier in de hand, bij voorkeur in de nabijheid van een houten vat. Op die beeldtraditie is ook het logo van de brouwerij Hertog Jan gebaseerd (afb. 2).

Berust de figuur van de Duitse bierkoning zelf al op een laatmiddeleeuwse fictie, dan is de verbinding met Jan I van Brabant zo mogelijk nog vager. Vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw werd Gambrinus verbonden met de Nederlanden. Zo verscheen in 1543 een lofdicht op de bierkoning met begeleidende houtsnede, die hem afbeeldt met een kroon van gevlochten hop, onder het opschrift ‘Gambrivius König in Brabant/Flandern’ (afb. 3). Meer was er niet nodig om de verbeelding in latere eeuwen op hol te doen slaan. In de negentiende eeuw schoof de Brusselse flamingant Victor Coremans (1802-1872), puur op basis van de wat gezochte klankverwantschap tussen *Jan primus* en *Gambrinus*, hertog Jan I naar voren als inspiratiebron voor de mythologische bierkoning, al moest hij wel ruiterlijk toegeven dat uit historische bronnen niet blijkt dat Jan I de brouwers speciaal bevoordeelde, of zelfs maar bier verkoos boven wijn. Wel hield hij met zekerheid van vrouwelijk schoon, en was hij een goede toernooivechter, maar of daarbij veel bier vloeide, is onbekend. Dat de hertog na de slag bij Woeringen voor zijn Brabantse troepen een overwinningstoespraak zou hebben gehouden op een stapel biervaten, zoals je her en der terugvindt, lijkt dan al helemaal een fabeltje.

Al met al heeft Jan I zijn associatie met bier dus te danken aan een samenloop van volksetymologie, verhaspeling van historische gegevens en een goeie geut mythevorming. En dan te bedenken dat hij niet eens in de wieg was gelegd om hertog te worden: bij zijn geboorte was hij slechts tweede in lijn, en hij werd pas hertog nadat zijn oudere broer Hendrik IV afstand had gedaan van de titel. Hendrik IV was tien jaar oud toen hun vader overleed, in 1261, en werd dus enkel in naam hertog, terwijl hun moeder Aleidis van Bourgondië de honneurs waarnam als regentes. De jonge Hendrik bleek echter niet bijster begaafd, of kampte misschien zelfs met een mentale beperking (in het Brusselse *Brabantsche yeesten*-handschrift heet dat: *so onmechtich van leden / ende van sinne so ombesneden*, wat vrij vertaald betekent dat hij zowel fysiek als mentaal niet helemaal in staat was om het hertogdom te besturen). Er werd besloten dat hij de titel zou doorgeven aan zijn broer Jan I. Die machtsoverdracht wordt niet alleen twee keer verteld in het Brusselse handschrift, maar ook twee keer afgebeeld. De meest sprekende illustratie is wel die waarin de oudere broer het wapen van Brabant symbolisch doorgeeft aan de jongere, onder het goedkeurend oog van moeder Aleidis (afb. 4).

Terwijl Hendrik IV afstand doet van het hertogdom, wordt hij door een naamloze monnik in een pij gehuld. Hier is op een elegante manier afgebeeld wat de middeleeuwse elite deed met 'ongewenste' familieleden: ze in een klooster stoppen om er nooit meer naar om te hoeven kijken.

Terwijl Hendrik IV, ontdaan van zijn hertogelijke macht, in een abdij in Dijon het onkruid wiede en wegzakte in vergetelheid, werd Jan I dus de beroemdste hertog die Brabant ooit heeft gekend, en werd hij na zijn dood min of meer gepromoveerd tot wereldwijde bierkoning. Toegegeven, *Primus* klinkt misschien beter dan *Quartus*, maar er is ook een bier dat *Straffe Hendrik* heet, dus het had er voor de onfortuinlijke oudere broer best ingezeten.

BRAM CAERS

*Verder lezen:*

Het handschrift is eenvoudig vindbaar door in de online catalogus van de KBR te zoeken op 'Jan van Boendale' of op 'Brabantsche yeesten'. Of via <https://uurl.kbr.be/1065581> (geraadpleegd op 04/07/2019). Een recente inventaris van de inhoud geven B. Caers & M. Visscher, 'The illuminated *Brabantsche yeesten* manuscripts IV 684 and IV 685 in the Royal Library of Belgium: an unfinished project of Brabantine historiography. Description, list of illustrations and index of persons depicted', *In Monte Artium* 11 (2018) 7-35. Zie ook <http://doi.org/10.1484/J.IMA.5.116486> (geraadpleegd op 04/07/2019). Leuk om te lezen vanwege het contrast tussen de twijfelachtige inhoud en de wetenschappelijke stelligheid is Victor Coremans, 'Note sur la tradition de Gambrius, roi mythique de Flandre', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 5 (1842) 378-388.